

ORIENTACJA PRZYSZŁOŚCIOWA MŁODZIEŻY A JEJ ŚRODOWISKO RODZINNE

HANNA LIBERSKA

ABSTRACT. Liberska Hanna, *Orientacja przyszłościowa młodzieży a jej środowisko rodzinne* (Adolescents' future orientation and their family environment), *Obrazy życia rodzinnego z perspektywy interdyscyplinarnej. Roczniki Socjologii Rodziny, XVII*, Poznań 2006. Adam Mickiewicz University Press, pp. 65-82. ISBN 83-232-1690-8. ISSN 0867-2059. Text in Polish with a summary in English.

Hanna Liberska, Instytut Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (Institute of Psychology Adam Mickiewicz University), ul. Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, Poland.

WPROWADZENIE

W literaturze przedmiotu orientację przyszłościową definiuje się jako złożone poznawczo-motywacyjne konceptualizacje jednostki na temat własnej osoby w przyszłości oraz na temat kontekstu przyszłego życia¹. Znaczący problematyki podkreślają znaczenie orientacji przyszłościowej dla aktywności człowieka². Jest ona uznawana za ważny regulator rozwoju indywidualnego³.

¹ G. Trommsdorff (1994), *Future time perspective and control orientation: social conditions and consequences*. In Z. Zaleski (ed.), *Psychology of Future Orientation*. (pp. 39-62). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL; J. Trempała (2000), *Modele rozwoju psychicznego. Czas i zmiana*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.

² B. Inhelder, J. Piaget (1970), *Od logiki dziecka do logiki młodzieży*, Warszawa: PWN; W. Łukaszewski (1984); *Szanse rozwoju osobowości*. Warszawa: Książka i Wiedza; J.E. Nurmi, (2002). *An introduction: Thinking about, preparing for and negotiating the future*. In J. Trempała, L.E. Malmberg (eds.), *Adolescents' future orientation. Theory and research*, (pp. 9-17). Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang; J. Nuttin (1985), *Future time perspective and motivation*, Leuven: Leuven University Press.

³ K. Obuchowski (2000), *Galaktyka potrzeb*, Poznań: Zysk i S-ka; M. Tyszkowa (1990), *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*, Warszawa: WSiP; Z. Zaleski (2002), *Future horizon: A challenging concept for psychology*, (pp. 123-130); J. Trempała, L.E. Malmberg (eds.), *Adolescents' future orientation. Theory and research*, (pp. 123-130), Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang.

Na gruncie psychologii rozwoju człowieka wśród uwarunkowań orientacji przyszłościowej wymienia się uwarunkowania podmiotowe oraz uwarunkowania pozapodmiotowe. Pierwszą z wymienionych grup tworzą czynniki związane z ogólnym rozwojem oraz cechy indywidualne jednostki, a drugą – czynniki związane w pierwszym rzędzie z jej środowiskiem rodzinnym i szkolnym⁴.

W miarę rozwoju struktur psychicznych jednostka uzyskuje stopniowo względną niezależność od warunków zewnętrznych, stając się zdolną do autonomicznego kreowania własnej osoby i własnej drogi życiowej w czasie⁵. Jednak w okresie dorastania wspomniana autonomia ma jeszcze ograniczony charakter⁶.

UWARUNKOWANIA RODZINNE ORIENTACJI PRZYSZŁOŚCIOWEJ W LITERATURZE PRZEDMIOTU

Ze względu na szczególnie istotne znaczenie rodziny dla rozwoju indywidualnego w badaniach własnych podjęto problem związków tego środowiska rozwojowego z formowaniem orientacji przyszłościowej dorastających dziewcząt i chłopców⁷.

Przegląd literatury przedmiotu pokazuje, że stosunkowo niewiele jest badań dotyczących znaczenia środowiska rodzinnego dla formowania orientacji przyszłościowej w okresie dorastania, a ich wyniki nie zawsze są jednoznaczne⁸.

⁴ M. Czerwińska-Jasiewicz (1997), *Decyzje młodzieży dotyczące własnej przyszłości (Uwarunkowania psychospołeczne)*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego.

⁵ A. Niemczyński (1980), *Modele indywidualnego rozwoju człowieka*, Kraków: Wyd. UJ; A. Niemczyński (1994), *O autonomii rozwoju. (Zarys problematyki)*, *Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej*, 2, 1, 3-11.

⁶ I. Obuchowska (2000), *Adolescencja*, [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała, *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2 (163-201). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN; M. Kielar-Turska (2000), *Rozwój człowieka w pełnym cyklu życia*, [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 1 (285-332), Gdańsk: GWP.

⁷ H. Grotevant, C. Cooper (1985), *Patterns of interaction in family relationships and the development of identity exploration in adolescence*, *Child Development*, 56, 415-428; B. Harwas-Napierała (2002), *Wykorzystywanie wiedzy psychologicznej o rozwoju człowieka w odniesieniu do rodziny*, [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Wiedza z psychologii rozwoju człowieka w praktyce psychologicznej*, 69-112. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM; M. Tyszkowa (1996), *Jednostka a rodzina: interakcje, stosunki, rozwój*, [w:] M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, (s. 124-150). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

⁸ M. Jurga (1985), *Doświadczenie społeczne i rozwój osobowości wychowanek domów dziecka*, [w:] M. Tyszkowa (red.) *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną*, (153-202). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM; M. Tyszkowa (1985), *Rola rodziny w kształtowaniu się wyobrażeń*

Spośród czynników związanych ze środowiskiem rodzinnym uwagę badaczy przyciągały między innymi: status społeczno-ekonomiczny, atmosfera domowa, a także styl wychowania⁹.

Status materialny i kulturowy rodziny określa jej przynależność do określonej grupy społecznej i znajduje swoje odzwierciedlenie w tożsamości społecznej tworzących ją jednostek. Wpływa ona na charakter i zakres doświadczeń indywidualnych nabywanych przez dziewczęta i chłopców w ich środowisku rodzinnym, w tym na kryteria wartościowania, które mają istotną rolę w formowaniu ich orientacji temporalnej. Według M. Tyszkowej status społeczno-ekonomiczny rodziny można uznać za globalny wskaźnik warunków kulturowych i świadomościowych kształtowania się dróg życiowych dorastających jednostek¹⁰.

W wyjaśnieniu wpływu czynników środowiskowych – takich jak statusu społeczno-ekonomicznego – na orientację przyszłości, szczególnie przydatne jest podejście społeczno-kulturowe zastosowane w badaniach nad młodzieżą przez B. Zazzo¹¹. Na jego gruncie można stwierdzić, że przygotowanie dorastania przebiega według różnych modeli, zależnie od środowiska rozwojowego. Wyniki najnowszych badań nad młodzieżą polską potwierdzają zasadność różnicowego podejścia do okresu dorastania, także w odniesieniu do problematyki rozwoju orientacji temporalnych¹². Młodzi ludzie dorastający w rodzinach o odmiennych warunkach ekonomicznych,

o własnej przyszłości i aspiracji życiowych dzieci i młodzieży, [w:] M. Tyszkowa (red.), *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną*, (69-100). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM; M. Lanz, R. Rosnati (2002), *Adolescent' and young adults' construction of the future: Effects of family relations, self-esteem, and sense of coherence*. In J. Trempala, L.E. Malmberg (eds.), *Adolescents' future orientation. Theory and research*, (pp. 17-35). Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang; H. Liberska (2004), *Perspektywy temporalne młodzieży. Wybrane uwarunkowania*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

⁹ M. Tyszkowa (1985). *Rola rodziny w kształtowaniu się wyobrażeń o własnej przyszłości i aspiracjach życiowych dzieci i młodzieży*, [w:] M. Tyszkowa (red.), *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną*, (69-100). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM; L. Pulkkinen (1988), *Home atmosphere and adolescent future orientation*. A paper presented at the third European Conference on Developmental Psychology, Budapeszt; I. Taranowicz (1999), *Szanse życiowe dzieci z różnych kategorii rodzin*, *Roczniki Socjologii Rodziny*, XI, 113-130.

¹⁰ M. Tyszkowa (1985), *Rola rodziny w kształtowaniu się wyobrażeń o własnej przyszłości i aspiracjach życiowych dzieci i młodzieży*, [w:] M. Tyszkowa (red.), *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną*, (69-100). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

¹¹ B. Zazzo (1972), *Oblicza młodości. Psychologia różnicowa wieku dorastania*, Warszawa: PWN.

¹² M. Czerwińska-Jasiewicz (2003), *Społeczno-kulturowe podejście do dorastania*, [w:] A. Jurkowski (red.), *Z zagadnień współczesnej psychologii wychowawczej*, (209-226). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN; M. Czerwińska-Jasiewicz (2005), *Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.

Tabela 1

Porównanie czterech podstawowych stylów wychowawczych w rodzinie

WSKAŹNIK	STYLE WYCHOWAWCZE			
	Demokratyczny	Autokratyczny	Liberalny	Niekonsekwentny
Kontrola nad dzieckiem	Umiarkowana, dyskretna	Silna, jawna	Słaba, dyskretna	Zmienne napięcie i jawność
Komunikacja rodzice-dziecko	Dwustronna, otwarta	Jednostronna – inicjowana przez osobę rodzica, zamknięta	Jednostronna – inicjowana przez dziecko	Jednostronna, zmienna
Wsparcie udzielane dziecku	Adekwatne do potrzeb dziecka: intelektualne, emocjonalne, behawioralne	Regulowane odgórnymi ustaleniami – arbitralne	Adekwatne do potrzeb sygnalizowanych przez dziecko	Niestabilne, zmienne
Reakcja rodziców na przewinienia dziecka	Reakcje werbalne: wyjaśnianie, tłumaczenie, nagana, ograniczanie aktywności (np. zakaz wyjścia z domu, nakaz wykonania jakiejś czynności)	Przewaga silnych kar: fizycznych, słownych i ograniczanie aktywności	Brak kar lub bardzo słabe kary (raczej słowne upomnienia)	Zmienne pod względem siły i rodzaju
Czas dla dziecka	Nieograniczony – adekwatny do potrzeb dziecka; inicjowany przez rodziców i dzieci	Ograniczony wcześniejszymi ustaleniami	Nieograniczony – regulowany potrzebami dziecka i w odpowiedzi na jego inicjatywę	Zależny od nastroju rodziców i sytuacji
Organizacja życia rodziny	Wynik wspólnych ustaleń: podział obowiązków stosownie do wieku i możliwości wszystkich członków rodziny	Sztywna, ustalona przez rodziców	Podporządkowana potrzebom i woli dziecka	Zmienna, zależna od aktualnych potrzeb rodziców i sytuacji
Sposób podejmowania decyzji dotyczących rodziny	Większość decyzji jest podejmowana na drodze wspólnych ustaleń; Dziecko ma prawo decydowania w niektórych sprawach go dotyczących	Decyzje podejmują rodzice	Decyzje podejmuje dziecko	Zmienny
Stołość i klarowność norm rodzinnych	Względnie stałe i klarowne; zrozumiałe dla dziecka, modyfikowane w miarę rozwoju dziecka	Stale, klarowne, choć nie zawsze zrozumiałe dla dziecka i nie uzasadniane a „podane do wiadomości”	Jedyną stałą normą jest „dobro dziecka”	Niestabilne, mało klarowne; uzasadnione słabo lub w sposób zmienny
Autorytet R.	Bardzo duży	Bardzo duży	Umiarkowany	Brak

a także ci, których rodzice reprezentują odmienne statusy zawodowe, mają nie tylko inne położenie materialne i inne możliwości korzystania ze zdobyczy cywilizacyjnych, ale też pozostają pod wpływem różnych modeli człowieka dorosłego i różnych wzorów życia. W konsekwencji u dziewcząt i chłopców dorastających w odmiennych warunkach życiowych formują się odmienne oczekiwania i wyobrażenia dotyczące własnej przyszłości.

W związku z powyższym istnieją teoretyczne i empiryczne podstawy do uznania, iż status społeczno-ekonomiczny jest jedną z przyczyn różnic w oczekiwanym biegu życia w okresie dorastania.

Kolejny z wyżej wymienionych czynników, a mianowicie styl wychowania w rodzinie decyduje między innymi o ilości i jakości oddziaływań na psychikę dziecka w środowisku rodzinnym. Określa on sposób sprawowania kontroli nad dzieckiem, system kar i nagród, typ komunikacji wewnątrzrodzinnej, sposób podejmowania decyzji dotyczących nie tylko samego dziecka, ale i całej rodziny oraz organizacji życia w domu (np. podział obowiązków w gospodarstwie domowym)¹³. Syntetyczną charakterystykę czterech stylów wychowania przedstawiono w tabeli 1.

W dotychczasowych badaniach nad uwarunkowaniami orientacji temporalnych młodzieży zwracano uwagę tylko na wybrane parametry/wskaźniki/właściwości/cechy stylu wychowawczego dominującego w rodzinie, takie jak kontrolę rodzicielską, sposób podejmowania decyzji, ilość czasu poświęcanego dorastającemu dziecku. Jednak w literaturze przedmiotu trudno znaleźć doniesienia odnoszące się do całościowej eksploracji empirycznej interesującego nas problemu.

Ostatnie z uwzględnionych uwarunkowań rodzinnych, a mianowicie atmosfera domowa jest fenomenem trudnym do zdefiniowania i pomiaru, gdyż składa się na nią wiele czynników, do których zalicza się między innymi osobowość rodziców, układ stosunków między członkami rodziny i ich powiązania z innymi środowiskami. Jednak za najważniejszy jej składnik uważa się więź uczuciową łączącą członków rodziny¹⁴.

Rozróżnia się atmosferę wpływającą korzystnie na rozwój i kształtowanie się osobowości dziecka oraz atmosferę niekorzystną, która prowadzi do powstania zaburzeń w zachowaniu, a nawet do poważnych defektów oso-

¹³ B. Harwas-Napierała (2002), *Wykorzystywanie wiedzy psychologicznej o rozwoju człowieka w odniesieniu do rodziny*, [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Wiedza z psychologii rozwoju człowieka w praktyce psychologicznej*, 69-112. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM; I. Obuchowska (1996), *Drogi dorastania*, Warszawa: WSiP; M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski (1994), *Psychologia wychowawcza*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN; L. Pulkkinen (1988), *Home atmosphere and adolescent future orientation*. A paper presented at the third European Conference on Developmental Psychology, Budapest.

¹⁴ M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski (1994), *Psychologia wychowawcza*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

bowości. Jednak najczęściej możemy mówić o przeważającym w danym środowisku domowym klimacie emocjonalnym. Jeśli członków rodziny łączy pozytywne więzi emocjonalne, tzn. miłość, wzajemne zaufanie, szacunek i tolerancja, a ich stosunki wzajemne zasadzają się na współdziałaniu, wzajemnej pomocy i zakładają podział obowiązków i przywilejów, to taki klimat (inaczej: atmosfera) określimy jako ciepły, serdeczny albo korzystny dla rozwoju jednostek i tworzonego przez nie systemu¹⁵. Jeśli wyżej wymienione właściwości sprzyjające pozytywnym kontaktom interpersonalnym między członkami rodziny są słabo nasilone albo ich brakuje bądź też zostały zastąpione przez cechy przeciwstawne, to taki klimat rodzinny określimy jako zły lub niekorzystny dla rozwoju psychicznego jednostki i systemu, którego jest elementem.

Za traumatyzującą atmosferę rodzinną uważa się: atmosferę napiętą cechującą się wzajemną nieufnością i poczuciem zagrożenia, atmosferę hałaśliwą, cechującą się częstymi kłótniami, pełną nieporozumień, atmosferę depresyjną zdominowaną przez emocje negatywne, takie jak przygnębienie i smutek oraz atmosferę nadmiaru emocji (czułości)¹⁶.

Poszukując odpowiedzi na pytanie badawcze, dotyczące specyfiki wpływu środowiska rodzinnego na orientację temporalną młodzieży, sformułowano hipotezę głoszącą, iż:

- *Kształtowanie się orientacji przyszłościowej – w zakresie treści i struktury temporalnej – w okresie dorastania przebiega pod wpływem uwarunkowań związanych ze środowiskiem rodzinnym, takich jak: status społeczno-ekonomiczny rodziny, atmosfera domu rodzinnego, styl wychowania, a także pozostaje w związku z oczekiwaniami rodzicielskimi dotyczącymi przyszłości dziecka.*

W badaniach wykorzystano ankietę „Styl wychowania”, kwestionariusz do badania atmosfery domowej i esej dotyczący przyszłości dorastających przygotowany przez samych dorastających i przez ich rodziców. Badaniami objęto 200 dorastających znajdujących się w drugiej fazie adolescencji, czyli należących do przedziału wiekowego (16,01–18,01) oraz 360 dorosłych – rodziców badanej młodzieży. Wszyscy badani byli mieszkańcami Poznania lub jego okolic. Badana młodzież uczęszczała do szkół ponadgimnazjalnych.

Analiza statystyczna i jakościowa zebranych wyników pozwoliła zweryfikować hipotezę badawczą dotyczącą problemu formowania się orientacji przyszłościowej w kontekście wybranych uwarunkowań rodzinnych. Prezentację wyników badań rozpoczyna analiza porównawcza struktury treściowej i temporalnej orientacji przyszłościowej formowanej przez badaną

¹⁵ I. Obuchowska (1996), *Drogi dorastania*, Warszawa: WSiP.

¹⁶ Ibidem.

młodzież i przez jej rodziców. W dalszej części zaprezentowana zostanie analiza wyników dotyczących związków między orientacją przyszłościową młodzieży a statusem społeczno-ekonomicznym rodziców. W części końcowej artykułu zostaną przedstawione wyniki badań dotyczące roli wybranych parametrów stylu wychowawczego i atmosfery rodzinnej w kształtowaniu się orientacji przyszłościowej młodzieży.

Tabela 2

Treść oczekiwań wobec przyszłości formułowanych przez młodzież i przez rodziców

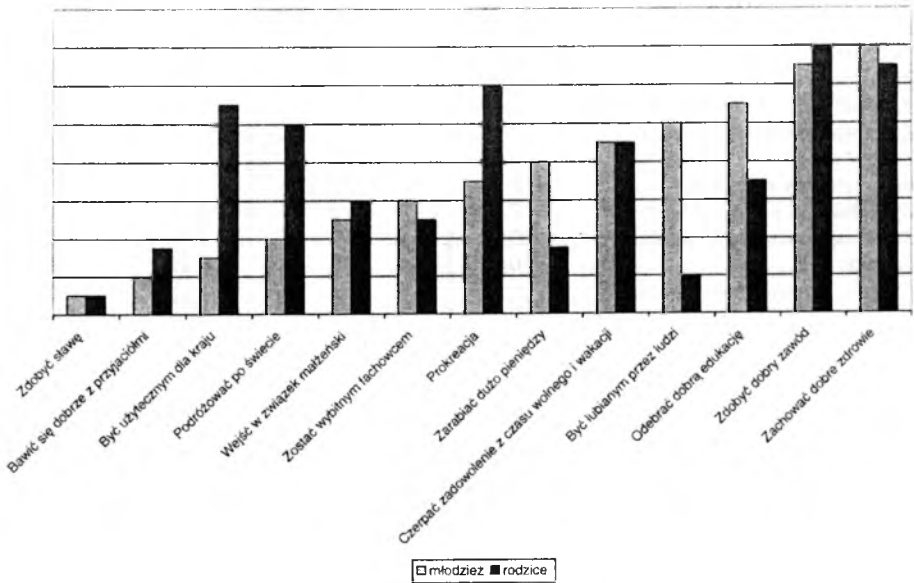
TREŚĆ OCZEKIWANIA	WAŻNOŚĆ OCZEKIWAŃ MŁODZIEŻY (ŚREDNIA)	WAŻNOŚĆ OCZEKIWAŃ RODZICÓW (ŚREDNIA)	T	P
Zdobycь dobry zawód	3.80	3.85	- 1.07	n.i.
Wejść w związek małżeński	3.21	2.98	2.07	.05
Odebrać dobrą edukację	3.60	3.00	2.61	.01
Prokreacja	3.25	3.51	- 2.45	.05
Podjęcie odpowiedzialności za rodziców	3.61	3.01	2.03	.05
Zostać wybitnym fachowcem	3.23	2.86	3.34	.001
Zarabiać dużo pieniędzy	3.40	2.83	3.19	.01
Zachować dobre zdrowie	3.89	3.78	1.43	n.i.
Zdobycь sławę	2.65	1.82	3.59	.001
Być użytecznym dla kraju	3.07	3.29	- 2.06	.05
Być lubianym przez ludzi	3.57	2.70	2.01	.05
Bawić się dobrze z przyjaciółmi	3.03	2.83	1.98	.05
Podróżować	3.10	3.19	- .95	n.i.
Czerpać zadowolenie z czasu wolnego i wakacji	3.52	3.08	3.87	.001

Analiza porównawcza oczekiwań wobec przyszłości formułowanych przez rodziców i przez ich dorastające dzieci pokazuje, że w wielu punktach różnią się one w sposób istotny (patrz tabela 2).

Na podstawie wyników badań stwierdzono, że oczekiwania młodzieży są znacząco silniejsze niż oczekiwania rodzicielskie w odniesieniu do podjęcia ról małżeńskich, odebrania dobrej edukacji i podjęcia odpowiedzialności za osoby bliskie, a także w odniesieniu do życia towarzyskiego i różnych form rekreacji. Ponadto młodzież ujawnia w swych wypowiedziach na temat przyszłości znacząco silniejszą koncentrację niż rodzice na tak zwanym sukcesie życiowym, co przejawia się w oczekiwaniach związanych z uzyskiwaniem wysokich dochodów, zdobyciem sławy i prestiżu zawodowego. Natomiast oczekiwania rodziców wobec przyszłości dzieci są bardziej nasilone w porównaniu z oczekiwaniami młodzieży w odniesieniu do prokreacji (narodzin wnuków) i wykazania się użytecznością wobec kraju.

Hierarchie ważności oczekiwań dotyczących różnych obszarów przyszłości formowanych przez młodzież i przez rodziców są odmienne, a różnice (por. wykres 1) są istotne statystycznie ($\chi^2 = 4,08 > \chi^2_{\alpha}$, $p < .05$).

Porównanie tych hierarchii pokazuje, że zarówno młodzież, jak i rodzice na czołowych miejscach plasują oczekiwania dotyczące zachowania zdrowia i zdobycia dobrego zawodu. Jednak porównanie pozycji zajmowanych przez pozostałe oczekiwania pokazuje, że młodzi ludzie oceniają ważność tych oczekiwań w sposób odmienny niż rodzice (z wyjątkiem oczekiwania odnoszącego się do rekreacji i wypoczynku). Największe rozbieżności między hierarchiami tworzonymi przez dorastających i przez ich rodziców dotyczą pozycji zajmowanych przez następujące oczekiwania: użyteczność dla kraju, podróże po świecie, prokreacja, sympatia ludzka i wysokie zarobki, przy czym na pierwszych trzech z wymienionych bardziej koncentrują się rodzice, a na dwóch ostatnich – młodzież.

Wykres 1. Hierarchie natężenia (rangi) oczekiwań młodzieży i rodziców

Analiza wyników pokazała także, że różnice istotne statystycznie występują w sposobie lokalizacji temporalnej poszczególnych oczekiwań proponowanej przez młodzież i przez rodziców (tabela 3).

W świetle zebranych danych okazało się, że młodzież umiejscawia swoje oczekiwania dotyczące sfery życia rodzinnego (to znaczy momentu podjęcia ról małżeńskich i rodzicielskich) i podróżowania oraz poznawania

świata w bardziej odległej perspektywie temporalnej niż jej rodzice. Pozostałe oczekiwania wobec przyszłości dorastający umiejscawiają w perspektywie krótszej niż czynią to ich rodzice.

I tak, młodzież oczekuje, iż wykaże się odpowiedzialnością społeczną przeciętnie o ponad siedem lat wcześniej niż oczekują tego rodzice. Także oczekiwania młodzieży związane z sukcesem życiowym są osadzone bliżej terażniejszości niż w perspektywach zakreślonych przez rodziców, a dotyczy to zdobycia wysokiej pozycji zawodowej (o rok wcześniej), uzyskania sławy (prawie o cztery lata wcześniej) oraz osiągnięcia dużych zarobków (około sześciu lat wcześniej). W sposobie lokalizacji temporalnej oczekiwań przez rodziców i młodzież tylko różnice dotyczące zdobycia dobrego zawodu i uzyskania statusu wybitnego fachowca okazały się nieistotne.

Tabela 3

Lokalizacja temporalna oczekiwań wobec przyszłości przez młodzież i jej rodziców

TREŚĆ OCZEKIWANIA	LOKALIZACJA WZDŁUŻ LINII ŻYCIA: (WIEK ŻYCIA)			
	Młodzież	Rodzice	t	p
Zdobycie dobrego zawodu	23.03	24.05	- 1.87	n.i.
Podróżować po świecie	25.06	22.03	2.75	.01
Uzyskać satysfakcjonujące dochody	26.00	32.04	- 3.14	.01
Wejść w związek małżeński	26.08	25.01	2.10	.05
Prokreacja	27.06	26.00	1.98	.05
Zostać wybitnym fachowcem	28.02	29.02	- 1.73	n.i.
Być użytecznym dla kraju	29.09	35.07	- 3.58	.001
Zdobycie sławy	33.04	37.00	- 3.19	.01
Podjęcie odpowiedzialności za rodziców	34.09	44.06	- 5.46	.001

Wyniki badań wskazują, iż oczekiwania dotyczące przyszłości, a formowane przez młodych ludzi i przez ich rodziców różnią się istotnie pod względem struktury treści, rozciągłości, jak i sposobu strukturalizacji temporalnej. W przypadku młodzieży jej plany na przyszłość sięgają 35. roku życia, czyli dochodzą do granicy dwóch kolejnych okresów dorosłości: wczesnej i średniej, a w przypadku rodziców plany dotyczące przyszłości ich potomstwa sięgają prawie do 45. roku życia, obejmując nawet część okresu średniej dorosłości – są zatem budowane w dłuższej perspektywie czasowej.

Szczegółowa analiza danych pokazuje, że odmienny jest też sposób uporządkowania zadań przypisanych do poszczególnych okresów dorosłości. I tak, młodzież w pierwszej kolejności oczekuje, iż zdobędzie dobry zawód i będzie podróżować po świecie, a następnie osiągnie satysfakcjonujące dochody, założy własną rodzinę, a potem zdobędzie wysoką pozycję

w zawodzie i wykaże się użytecznością dla kraju. Po przekroczeniu 30. roku życia młodzież planuje zdobyć sławę i podjąć odpowiedzialność za rodziców. Zatem na pierwszą pięcioletnią fazę wczesnej dorosłości przypada realizacja tylko jednego oczekiwania, na drugą fazę – przypada realizacja aż 6 oczekiwań, a na fazę trzecią – dwóch. Podjęcie odpowiedzialności za rodziców oraz osiągnięcie wysokiej (satisfakcjonującej) pozycji zawodowej i jej utrzymanie są według koncepcji zadań rozwojowych Havighursta przypisane do okresu średniej dorosłości. Jednak w oczekiwaniach badanej młodzieży przypadają na okres wczesnej dorosłości.

Rodzice również oczekują, iż ich dzieci w pierwszej kolejności będą zwiedzać świat i zdobędą dobry zawód, nieco później założą własną rodzinę, a następnie zdobędą wysoką pozycję w zawodzie. Kolejne oczekiwania rodzicielskie dotyczą momentu osiągnięcia przez dorastające dzieci satysfakcjonujących dochodów. Zatem na pierwszą pięcioletnią fazę wczesnej dorosłości przypada realizacja dwóch oczekiwań, na drugą fazę – przypada realizacja trzech oczekiwań, a na fazę trzecią – tylko jednego. Dalsze oczekiwania względem przebiegu drogi życiowej dzieci rodzice lokują już w okresie średniej dorosłości, a dotyczą one wykazania się dojrzałą odpowiedzialnością społeczną (użytecznością dla kraju), możliwością zdobycia sławy i podjęcia odpowiedzialności za starszych członków rodziny.

Powyższa analiza wskazuje na częściowo odmienny sposób strukturalizacji temporalnej perspektyw przez młodzież i rodziców. W świetle koncepcji zadań rozwojowych Havighursta¹⁷ (1981) sposób rozmieszczenia różnych oczekiwań rodziców wzdłuż przewidywanej drogi życiowej dzieci jest bardziej adekwatny niż w perspektywach uformowanych przez młodzież. Prawdopodobnie jest to przejaw doświadczenia wyniesionego przez dorosłych z już przebytej własnej drogi życiowej, które stanowi podstawę do zaprojektowania drogi życiowej ich dziecka i wyraża silniejsze osadzenie w tradycji kulturowej pokolenia rodziców.

W analizie danych przeprowadzonych w celu ustalenia zależności między orientacją przeszłościową młodzieży a statusem społecznym rodziców wykorzystano wskaźnik statusu rodziców, jakim jest poziom wykształcenia. Dane dotyczące tego wskaźnika uzyskano za pomocą kwestionariusza „Oczekiwania wobec przyszłości”. Wyróżniono cztery poziomy wykształcenia: wyższe, średnie, zasadnicze i podstawowe. Jeśli poziomy wykształcenia rodziców były zróżnicowane o więcej niż jeden stopień, to ogólny poziom określano na drodze uśrednienia, a jeśli różnica poziomów wykształcenia rodziców wynosiła tylko jeden stopień, to jako wskaźnik przyjmowano poziom wyższy. W przypadku młodzieży wychowywanej przez

¹⁷ R.J. Havighurst (1981), *Developmental task and education*, New York: Longmans, Green.

tylko jednego rodzica – wskaźnikiem był poziom wykształcenia właśnie tego rodzica.

Na podstawie analizy statystycznej nie stwierdzono występowania istotnej zależności między treścią oczekiwań młodzieży a wykształceniem rodziców (wartość χ^2 zbliżyła się do wartości krytycznej, ale jej nie przekroczyła przy $p < .05$). Jednak szczegółowa analiza danych pokazała, że dla badanej młodzieży, której rodzice mieli wykształcenie wyższe ważniejsze były oczekiwania dotyczące uzyskania dobrej edukacji i przygotowania do wykonywania satysfakcjonującej pracy oraz czerpania zadowolenia z czasu wolnego i wypoczynku, a także podróżowania po świecie niż dla młodzieży, której rodzice reprezentowali niższe poziomy wykształcenia. Natomiast dla badanej młodzieży, której rodzice reprezentowali poziomy wykształcenia zawodowego i podstawowego oczekiwania zdobycia statusu wybitnego specjalisty w wybranej dziedzinie zawodowej oraz przyjemnego spędzania czasu z przyjaciółmi było ważniejsze niż dla pozostałych badanych dorastających. Z kolei w perspektywach temporalnych badanej młodzieży, której rodzice mieli wykształcenie średnie, ważniejsze okazały się oczekiwania odnoszące się do zdobycia sławy w porównaniu z innymi badanymi.

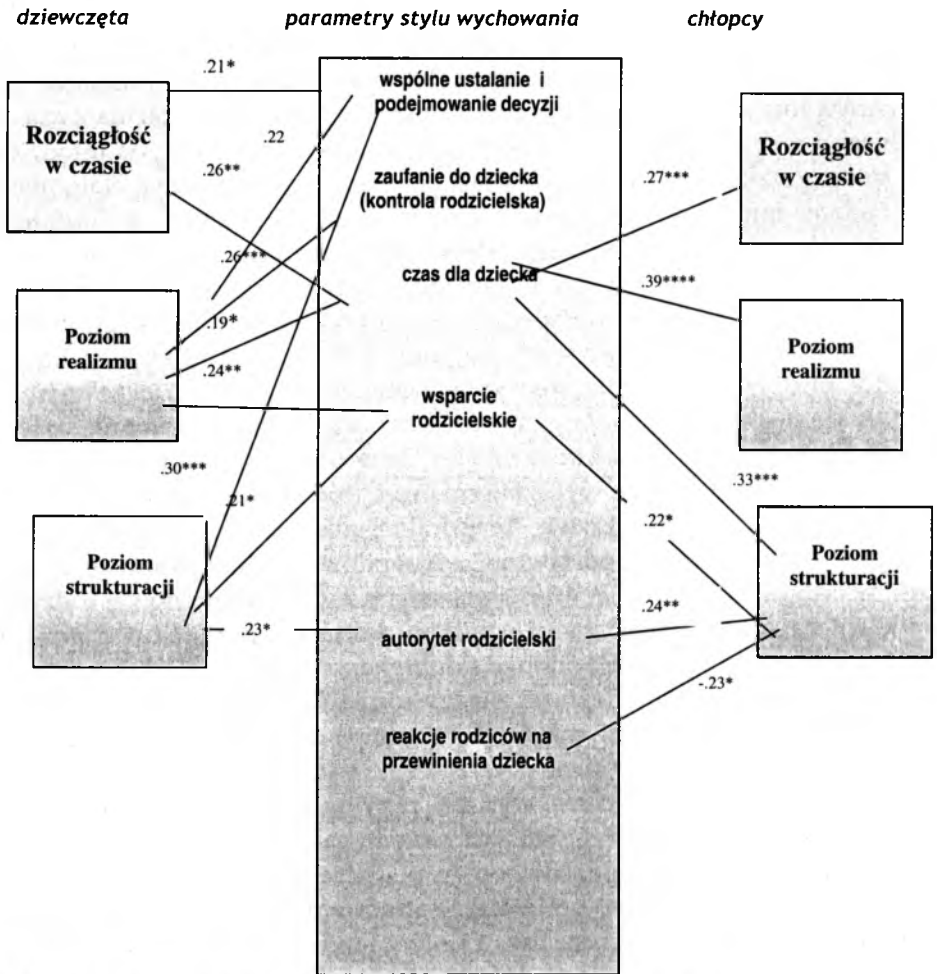
Analiza wyników badań pokazała też, że młodzież wywodząca się z rodzin o wyższym poziomie wykształcenia rodziców, lokuje swoje oczekiwania w odleglejszej perspektywie temporalnej niż młodzież, której rodzice osiągnęli wykształcenie podstawowe i zawodowe. Odnotowano tę zależność w odniesieniu do oczekiwań związanych z założeniem nowej rodziny (moment zawarcia małżeństwa i narodzin dziecka) i przygotowaniem do kariery zawodowej (moment zdobycia dobrego zawodu).

Stwierdzono istotną zależność między rozciągłością perspektyw temporalnych formowanych przez młodzież a poziomem wykształcenia rodziców ($\chi^2 = 6,12 < \chi^2_{\alpha^2}$, $p < .05$). Okazało się, że oczekiwania dorastających, których rodzice zdobyli wykształcenie wyższe, przyjmują dłuższą perspektywę temporalną niż dorastających, których rodzice zdobyli wykształcenie średnie lub na niższym poziomie (zawodowe, podstawowe).

Analiza wyników badań pokazała, że atmosfera domowa w istotny sposób wpływa na natężenie oczekiwań dotyczących przyszłej rodziny (małżeństwa i prokreacji) oraz na ich rozmieszczenie wzdłuż projektowanej drogi życia, a także na natężenie niektórych oczekiwań dotyczących odpowiedzialności społecznej (podjęcie opieki nad rodzicami) i obszaru życia towarzyskiego (spędzać miło czas z przyjaciółmi, być lubianym przez ludzi).

Zebrane wyniki pozwalają stwierdzić, że młodzież wychowywana w rodzinach, w których panuje pozytywna atmosfera domowa bardziej koncentruje się na oczekiwaniach dotyczących przyszłej rodziny niż mło-

dzień z rodzin, w których nie panuje dobra atmosfera ($z = 1,98, p < .05$). Ponadto młodzież z pierwszej z wymienionych podgrup lokuje moment realizacji tych oczekiwań w bardziej odległej przyszłości niż młodzież z drugiej podgrupy ($z = 2,77, p < .01$).

(Objaśnienia dotyczące poziomu istotności: * .05; ** .02; *** .01; **** .001)

Ryc. 1. Wskaźniki stylu wychowawczego a poziom realizmu, strukturacji i optymizm orientacji przyszłościowej młodzieży

Młodzież z rodzin cechujących się dobrą atmosferą przejawia też bardziej nasilone oczekiwania związane z podjęciem odpowiedzialności za swych rodziców w porównaniu z badaną młodzieżą z rodzin, w których nie ma dobrej atmosfery ($z = 2,10, p < .05$).

Jednak młodzież wychowywana w rodzinach, w których panuje dobra atmosfera mniej koncentruje się na oczekiwaniach związanych z życiem towarzyskim w porównaniu z młodzieżą wywodzącą się z rodzin, w których nie ma takiej atmosfery ($z = -2,04, p < .05$).

Wpływ atmosfery domowej okazał się znaczący w odniesieniu do obszaru życia rodzinnego, odpowiedzialności społecznej i życia towarzyskiego. W pozostałych obszarach orientacji przyszłościowej formowanej przez dorastających nie stwierdzono istotnych różnic związanych ze spójnością i harmonią życia rodzinnego.

Wyniki badań wskazują również na ogólnie wyższy poziom optymizmu wobec przyszłości osobistej cechujący młodzież z rodzin o spójnej, harmonijnej atmosferze domowej, ale różnice nie okazały się istotne statystycznie.

Rezultaty przedstawione powyżej pozwalają uznać ważną rolę atmosfery rodzinnej dla perspektyw temporalnych formowanych przez młodzież.

Analiza statystyczna wyników badań nie ujawniła istotnych zależności między treścią oczekiwań formowanych przez młodzież a wyodrębnionymi wskaźnikami stylu wychowawczego. Zatem nie stwierdzono znaczącego związku między treścią oczekiwań wobec przyszłości a siłą kontroli rodzicielskiej, rodzajem wsparcia udzielanego dziecku przez rodziców, formami reakcji rodziców na przewinienia dziecka, ilością czasu przeznaczanego dziecku przez rodziców czy sposobem podejmowania decyzji dotyczących życia rodziny, czy też siłą autorytetu rodziców.

Jednak analiza wyników badań pokazała istotność związków poziomu realizmu oczekiwań młodzieży dotyczących jej przyszłości z takimi parametrami stylu wychowania jak: kontrola rodzicielska nad dorastającym wyrażająca zaufanie rodziców do dziecka, ustalanie przez rodziców z dorastającym dzieckiem opinii na tematy dotyczące bezpośrednio jego osoby, jak i szeroko pojętego życia rodzinnego oraz udzielane mu wsparcie (intelektualne, emocjonalne, behawioralne) oraz ilość czasu mu przeznaczanego. Analiza statystyczna ujawniła istotną zależność wyżej wymienionych związków od płci dorastających (rycina 1).

W przypadku chłopców okazało się, że im więcej czasu rodzice im poświęcali, tym wyższy był poziom realizmu ich oczekiwań dotyczących przyszłości. Natomiast w przypadku dziewcząt stwierdzono, że poziom realizmu wzrastał nie tylko w miarę zwiększania ilości czasu przeznaczanego im przez rodziców, ale i w miarę zmniejszania się siły kontroli rodzicielskiej. Ponadto okazało się, że im częściej rodzice uwzględniali opinię córek w podejmowaniu decyzji dotyczących ich bezpośrednio, jak i dotyczących życia rodzinnego oraz im pełniejszego udzielali im wsparcia (intelektualnego, emocjonalnego, behawioralnego), tym oczekiwania dziewcząt odnoszące się do ich przyszłego życia miały wyższy poziom realizmu.

Analiza statystyczna pokazała też, że wyżej wymienione komponenty stylu wychowawczego są znaczące dla poziomu strukturacji oczekiwań względem przyszłości formowanych przez młodzież (rycina 1).

Szczegółowa analiza danych ujawniła, iż związki uwzględnionych w badaniu parametrów stylu wychowania z poziomem strukturacji oczekiwań są bogatsze w podgrupie chłopców niż w podgrupie dziewcząt.

Wyniki badań pokazały też, iż duża ilość czasu przeznaczanego przez ojca i matkę swemu synowi, silne wsparcie mu udzielane, a także wysoki autorytet rodziców w ocenie syna, jak również niestosowanie przez rodziców kar fizycznych, ale upominanie i wyjaśnianie istoty przewinienia, sprzyjają wyższemu poziomowi strukturacji planów dotyczących przyszłego życia, które tworzy młody człowiek. Natomiast w przypadku córek okazało się, że im częściej uczestniczyły one w podejmowaniu decyzji rodzinnych, im silniejsze wsparcie (emocjonalne, intelektualne i behawioralne) uzyskiwały ze strony swych rodziców w sytuacjach trudnych, a zarazem im wyżej oceniały autorytet rodziców, tym wyższy poziom strukturacji cechował plany dotyczące własnej przyszłości przez nie tworzone.

Ponadto analiza statystyczna wykazała istotność niektórych parametrów stylu wychowania dla rozciągłości temporalnej oczekiwań młodzieży (rycina 1). Znaczącymi w tym obszarze okazały się ilość czasu przeznaczanego przez rodziców córkom i synom oraz udział córek w podejmowaniu decyzji dotyczących różnych spraw rodziny.

Całość uzyskanych rezultatów badań pozwala stwierdzić, że wybrane aspekty orientacji przyszłościowej młodzieży kształtują się pod wpływem różnych komponentów stylu wychowania preferowanego przez rodziców.

W świetle uzyskanych rezultatów można stwierdzić, że pod względem treści oczekiwania względem przyszłości formowane przez młodzież są zbliżone do tych, które formują rodzice młodych ludzi, myśląc o przyszłym życiu swych dzieci. Jednak rodzice i dorastające dzieci tworzą odmienne hierarchie oczekiwań, a także w odmienny sposób lokują poszczególne oczekiwania wzdłuż osi czasu. Generalnie oczekiwania młodzieży umieszczone są bliżej teraźniejszości niż analogiczne oczekiwania rodziców.

Rodzina zdaje się funkcjonować dla dorastających dziewcząt i chłopców jako model ukazujący jak planować realizację różnych zadań rozwojowych, między innymi w obszarze stosunków mąż-żona, pożycia intymnego, prokreacji¹⁸. Jednak koncepcja życia rodziców – chociaż pod względem zawartości treściowej zostaje zaakceptowana przez młodych ludzi, to w całości nie podlega bezpośredniemu przeniesieniu do ich własnych koncepcji

¹⁸ B. Harwas-Napierała (1996), *Przygotowanie młodzieży do dorosłości i niektóre uwarunkowania rodzinne*, Człowiek i Społeczeństwo, 14 (19-29).

przyszłości osobistej, które charakteryzują się translokacjami temporalnymi i modyfikacjami struktury ważności oczekiwań¹⁹. W koncepcjach życia tworzonych przez dorastających zostają stosunkowo wiernie odzwierciedlone oczekiwania rodzicielskie odnoszące się przede wszystkim do rozwoju zawodowego²⁰.

Wpływ statusu społecznego rodziców na plany życiowe kreślone przez młodzież okazał się ograniczony przede wszystkim do ich rozciągłości. Jest to rezultat podobny do rezultatów uzyskanych przez niektórych innych badaczy²¹.

Na podstawie przeprowadzonej analizy okazało się też, że dobra atmosfera domowa warunkuje większą koncentrację młodzieży na zadaniach dotyczących przyszłej rodziny (podjęcia ról małżeńskich i rodzicielskich) i zadaniach związanych z rodziną pochodzenia. Natomiast zła atmosfera domowa warunkuje większą koncentrację myślenia młodzieży na przyszłym życiu towarzyskim i relacjach z ludźmi cechującymi się mniejszą bliskością emocjonalną i intymnością niż w przypadku więzi rodzinnych²².

Wyniki zebrane podczas badań pokazały też, że na poziom realizmu i strukturacji planów na przyszłość konstruowanych przez młodzież, a także w sposób bardziej ograniczony na ich rozciągłość temporalną, wpływają w sposób znaczący takie parametry stylu wychowania, jak: duża ilość czasu przeznaczanego dziecku, ustalanie z nim decyzji na tematy dotyczące bezpośrednio jego osoby, jak i szeroko pojętego życia rodzinnego, udzielanie

¹⁹ H. Liberska (1997), *Future plans of the young and their conditioning*. Referat wygłoszony podczas VIIIth European Conference on Developmental Psychology, Rennes, Francja, 3-7 wrzesień 1997; także: M. Lanz, R. Rosnati (2002), *Adolescent' and young adults' construction of the future: Effects of family relations, self-esteem, and sense of coherence*. In: J. Trempała, L.E.Malmberg (eds.), *Adolescents' future orientation. Theory and research*, (pp.17-35), Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang oraz: R.K. Silbereisen (2005), *Social change and adolescent transition to adulthood*. Wykład przedstawiony podczas XXXII Zjazdu Naukowego Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, Kraków, 22-25.09.2005.

²⁰ H. Liberska (2004), *Perspektywy temporalne młodzieży. Wybrane uwarunkowania*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

²¹ H.Lamm, R. Schmidt, G. Trommsdorff (1976), *Sex and social class as determinants of future orientation (time perspective) in adolescents*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 34, 317-326; J.E. Nurmi (1987), *Age, sex, social class, and quality of family interaction as determinants of adolescents' future orientation: a developmental task interpretation*, *Adolescence*, vol. XXII, 88, 977-991.

²² M. Jurga (1985), *Doświadczenie społeczne i rozwój osobowości wychowanek domów dziecka*, [w:] M. Tyszkowa (red.), *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną* (153-202), Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM; L. Pulkkinen (1988), *Home atmosphere and adolescent future orientation*. A paper presented at the third European Conference on Developmental Psychology, Budapest; L. Pulkkinen (1990), *Home atmosphere and adolescent future orientation*, *European Journal of Psychology of Education*, 5, 33-43. A paper presented at the third European Conference on Developmental Psychology, Budapest.

mu wsparcia intelektualnego, emocjonalnego i behawioralnego, a w dalszej kolejności – autorytet rodziców (nie zasadzający się na lęku i „ślepych” posłuszeństwie), a także zaufanie do dziecka związane z dyskretną kontrolą i niestosowanie przez rodziców silnych kar (rezygnacja z kar fizycznych i silnych werbalnych na rzecz wyjaśniania i tłumaczenia). Zależność między strukturacją planów życiowych na przyszłość kreślonych przez młodzież a wsparciem rodzicielskim stwierdził także Nurmi, ale wyłącznie w odniesieniu do dorastających chłopców.

Reasumując, wyniki badań potwierdziły hipotezę głoszącą różnicujący wpływ środowiska rodzinnego na wybrane aspekty orientacji przyszłościowej młodzieży. Uzyskane rezultaty tworzą dość złożony obraz zależności oczekiwań wobec przyszłości przejawianych przez pokolenie rodziców i pokolenie dorastających dzieci. Wskazują one między innymi na specyficzną rolę czynnika płci w kształtowaniu się orientacji przyszłościowej młodzieży w środowisku rodzinnym. Jednak dla pełniejszego rozpoznania roli domu rodzinnego w rozwoju orientacji przyszłościowej dorastających dziewcząt i chłopców konieczne jest kontynuowanie badań w tym obszarze.

LITERATURA

- Czerwińska-Jasiewicz M. (1997), *Decyzje młodzieży dotyczące własnej przyszłości (Uwarunkowania psychospołeczne)*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego
- Czerwińska-Jasiewicz M. (2003), *Społeczno-kulturowe podejście do dorastania*, [w:] A. Jurkowski (red.), *Z zagadnień współczesnej psychologii wychowawczej*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN
- Czerwińska-Jasiewicz M. (2005), *Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN
- Grotevant H., Cooper C. (1985), *Patterns of interaction in family relationships and the development of identity exploration in adolescence*, *Child Development*, 56
- Harwas-Napierała B. (2002), *Wykorzystywanie wiedzy psychologicznej o rozwoju człowieka w odniesieniu do rodziny*, [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Wiedza z psychologii rozwoju człowieka w praktyce psychologicznej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM
- Harwas-Napierała B. (1996) *Przygotowanie młodzieży do dorosłości i niektóre uwarunkowania rodzinne*, „Człowiek i Społeczeństwo”, 14
- Havighurst R.J. (1981), *Developmental task and education*, New York: Longmans, Green
- Inhelder B., Piaget J. (1970), *Od logiki dziecka do logiki młodzieży*, Warszawa: PWN
- Jurga, M. (1985), *Doświadczenie społeczne i rozwój osobowości wychowanek domów dziecka*, [w:] M. Tyszkowa (red.), *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Kielar-Turska M. (2000). *Rozwój człowieka w pełnym cyklu życia*, [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t.1. Gdańsk: GWP

- Lamm H., Schmidt R., Trommsdorff G. (1976), *Sex and social class as determinants of future orientation (time perspective) in adolescents*, *Journal of Personality and Social Psychology*, 34
- Lanz M., Rosnati R. (2002), *Adolescent' and young adults' construction of the future: Effects of family relations, self-esteem, and sense of coherence*, In: J. Trempała, L.E. Malmberg (eds), *Adolescents' future orientation. Theory and research*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang
- Liberska H. (1997), *Future plans of the young and their conditioning*. Referat wygłoszony podczas VIIIth European Conference on Developmental Psychology, Rennes, Francja, 3-7 września 1997
- Liberska H. (2004), *Perspektywy temporalne młodzieży. Wybrane uwarunkowania*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM
- Łukaszewski W. (1984), *Szanse rozwoju osobowości*, Warszawa: Książka i Wiedza
- Niemczyński A. (1980), *Modele indywidualnego rozwoju człowieka*, Kraków: Wyd. UJ
- Niemczyński A. (1994), *O autonomii rozwoju. (Zarys problematyki)*, *Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej*, 2
- Nurmi J.E. (1987), *Age, sex, social class, and quality of family interaction as determinants of adolescents' future orientation: a developmental task interpretation*, *Adolescence*, vol. XXII, 88
- Nurmi J.E. (2002), *An introduction: Thinking about, preparing for and negotiating the future*, In J. Trempała, L.E. Malmberg (eds.), *Adolescents' future orientation. Theory and research*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang
- Nuttin J. (1985), *Future time perspective and motivation*, Leuven: Leuven University Press
- Obuchowska I. (1976), *Dynamika nerwic. Psychologiczne aspekty zaburzeń nerwicowych u dzieci i młodzieży*, Warszawa: PWN
- Obuchowska I. (1996), *Drogi dorastania*, Warszawa: WSiP
- Obuchowska I. (2000), *Adolescencja*, [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała, *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Obuchowski K. (2000), *Galaktyka potrzeb*, Poznań: Zysk i S-ka
- Przetacznik-Gierowska M., Włodarski Z. (1994), *Psychologia wychowawcza*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Pulkkinen L. (1988), *Home atmosphere and adolescent future orientation*, A paper presented at the third European Conference on Developmental Psychology, Budapest
- Pulkkinen L. (1990), *Home atmosphere and adolescent future orientation*, *European Journal of Psychology of Education*, 5. A paper presented at the third European Conference on Developmental Psychology, Budapest
- Silbereisen R.K. (2005), *Social change and adolescent transition to adulthood*. Wykład przedstawiony podczas XXXII Zjazdu Naukowego Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, Kraków, 22-25.09.2005
- Taranowicz J. (1999), *Szanse życiowe dzieci z różnych kategorii rodzin*, *Roczniki Socjologii Rodziny*, XI
- Trommsdorff G. (1994), *Future time perspective and control orientation: social conditions and consequences*, In Z. Zaleski (ed.), *Psychology of Future Orientation*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL
- Trempała J. (2000), *Modele rozwoju psychicznego. Czas i zmiana*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego

- Tyszkowa M. (1985), *Rola rodziny w kształtowaniu się wyobrażeń o własnej przyszłości i aspiracjach życiowych dzieci i młodzieży*, [w:] M.Tyszkowa (red.), *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM
- Tyszkowa M. (1990), *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*, Warszawa: WSiP
- Tyszkowa M. (1996), *Jednostka a rodzina: interakcje, stosunki, rozwój*, [w:] M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Zaleski Z. (2002), *Future horizon: A challenging concept for psychology*, [w:] J. Trempała, L.E. Malmberg (eds.), *Adolescents' future orientation. Theory and research*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang
- Zazzo B. (1972), *Oblicza młodości. Psychologia różnicowa wieku dorastania*, Warszawa: PWN

ADOLESCENTS' FUTURE ORIENTATION AND THEIR FAMILY ENVIRONMENT

Summary

The future orientation is particularly important for the development of human activities and forming a relatively stable way of life. In contemporary Polish literature on psychology the problem of future orientation is relatively rarely considered, particularly from the point of view of its developmental determinants. The main aim of this study was to recognize the role of the family environment for forming the future orientation in adolescence. The research was carried on 200 girls and boys aged 16-18 and 360 adults – parents of the adolescents studied. The main research tools used in the study were the following: an essay on the subject "I and my future" and a questionnaire which studies atmosphere at home and parenting strategies. The results show that the family environment influences the formation of future orientation of the adolescents in many ways. A coherent and harmonious family atmosphere is conducive to the formation of the pro-family orientation, and bad one threatens making close emotional ties with other people and involvement in intimate relation in adult life. The parenting strategies influence the structure of future orientation of adolescents. An influence of particular importance is exerted by the amount of time given over to a child by his/her parents, taking into consideration his/her opinions when a decision concerning family life are made and the widely understood support given to adolescent by the parents in difficult situations.